

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – [7-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.

11. Положення про виготовлення, зберігання, продаж марок акцизного податку та маркування алкогольних напоїв і тютюнових виробів: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2010 р. №1251 // Офіційний вісник України. –2011. –№1. –Ст. 35.

12. Про депозитарну систему України: Закон України від 06.07.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – 39. – Стор. 2074.

13. Марко С. І. Кримінально-правова характеристика виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Марко Сергій Іванович. – Львів, 2009. – 220 с.

14. Андрушко П. П. Коментар до ст. 199 КК / П. П. Андрушко // Юридичний вісник України. – 2001.– № 39.– С. 17-24.

УДК 343.192

О.А. Панасюк

**ДІЯЛЬНІСТЬ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ
ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ ПРАВА ПОТЕРПІЛОГО
НА ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЮ) ШКОДИ
В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ**

Статтю присвячено дослідженню проблеми реалізації права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди в кримінальному провадженні, зокрема шляхом подання цивільного позову на стадії судового розгляду. Особливо акцентовано увагу на ролі суду в забезпеченні цього права потерпілого в ситуації невизначеності законодавчого регулювання цього питання.

Ключові слова: *суд першої інстанції, судовий розгляд, потерпілий, цивільний позов у кримінальному процесі, розсуд суду.*

Статья посвящена исследованию проблемы реализации права потерпевшего на возмещение (компенсацию) вреда в уголовном производстве, в частности путем подачи гражданского иска на стадии судебного разбирательства. Особенно акцентировано внимание на роль суда в обеспечении этого права потерпевшего в ситуации неопределенности законодательного регулирования данного вопроса.

Ключевые слова: *суд первой инстанции, судебное разбирательство, потерпевший, гражданский иск в уголовном процессе, усмотрение суда.*

The article is devoted to the investigation of the problem concerning realization of the victim right for redress (compensation) for damages in criminal proceedings, in particular, by filing a civil lawsuit at the trial stage. The special attention is

given to the court's role in ensuring this right of the victim in the situation of the uncertainty of the legislative regulation of this problem.

Key words: *court of first instance, trial, victim, civil lawsuit in criminal proceedings, judicial discretion.*

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року (далі – КПК) одним із завдань кримінального провадження визначив захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Розглядаючи вищезазначену проблему в аспекті її екстраполяції щодо стадії судового розгляду як основної й центральної стадії в кримінальному провадженні, у якій вирішуються основні питання кримінального судочинства (зокрема й ті, що пов'язані з відшкодуванням шкоди потерпілому), слід особливо підкреслити керівну роль суду в забезпеченні реалізації (зокрема, як зазначається в літературі, “забезпечення реального здійснення”¹) потерпілим своїх процесуальних прав, ефективно здійснюючи які, останній здатен досягнути бажаного для себе результату – компенсувати завдану кримінальним правопорушенням шкоду. На таку роль суду вказує й КПК, визначаючи роль голови в судовому засіданні як керівну, організаційну та правозабезпечувальну: голова керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи із судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження (ст. 321 КПК).

Проблеми процесуального статусу суду в кримінальному судочинстві досліджували, зокрема, такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як А. Барак, В. Д. Бринцев, С. В. Бурмагін, Ю. М. Грошевий, Г. І. Загорський, М. О. Колоколов, В. Т. Маляренко, І. Л. Петрухін, В. О. Попелюшко, К. В. Пронін, Ю. І. Стецовський, В. М. Трофименко, Л. С. Халдеев, О. Г. Шило та ін. Питання забезпечення прав потерпілого в кримінальному провадженні було предметом дослідження таких учених, як С. А. Альперт, Ф. М. Багаутдінов, В. П. Бож'єв, М. І. Гошовський, С. В. Давиденко, В. Г. Даєв, В. С. Зеленецький, Л. Д. Кокорев, А. В. Лапкін, В. Т. Нор, А. Р. Туманянц та ін.

¹ Степалін В. П. Подготовительная часть судебного заседания / В. П. Степалін // Судебное производство в уголовном процессе Российской Федерации: практическое пособие по применению Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации / под общ. ред. А. И. Карпова. – М.: Издательство Юрайт, 2009. – С. 201.

Відповідно до Рекомендації № R(85)11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно положення потерпілого в межах кримінального права й кримінального процесу від 28.06.1985 р., на суд, поряд із органами поліцейської влади, обвинувачення чи переслідування, покладено обов'язки з питань докладання всебічних зусиль з метою забезпечення компенсації завданої потерпілому шкоди. Зокрема, під час судового розгляду потерпілий повинен бути поінформований про його можливості отримання відшкодування й компенсації в кримінальному процесі, правової допомоги й консультацій¹. Суд, що розглядає кримінальну справу, повинен мати право прийняти рішення про компенсацію потерпілому зі сторони правопорушника. Для цього повинні бути усунуті існуючі обмеження або технічні перешкоди, які виключають у цілому використання такого заходу².

Відшкодування заподіяної злочином шкоди необхідно розглядати як найбільш вагомий складову більш широкого поняття – поновлення прав потерпілого, порушених злочином, тобто повної соціальної компенсації³. Отже, забезпечуючи право потерпілого на відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, органи державної влади, зокрема і суд, тим самим, як зазначає А. В. Лапкін, уживають заходів не лише до поновлення порушених злочином прав потерпілого, а й відновлення балансу суспільних відносин, зруйнованого злочинним посяганням⁴.

Таким чином, ці відправні положення визначають перш за все правозахисну діяльність органів та посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, зокрема і суду. І це цілком виправдано, адже кримінальне судочинство в очах громадян, зокрема і потерпілих від кримінальних правопорушень, є чи не єдиним легальним та ефективним засобом поновлення в правах цих осіб.

¹ Як зазначають російські вчені, наслідком нероз'яснення особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, їх прав може бути навіть скасування судового рішення. Див.: Степалін В. П. Подготовительная часть судебного заседания / В. П. Степалін // Судебное производство в уголовном процессе Российской Федерации: практическое пособие по применению Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации / под общ. ред. А. И. Карпова. – М.: Издательство Юрайт, 2009. – С. 203.

² Рекомендація № R(85)11 Комітета міністрів Союзу Європи державам-членам стосовно положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу від 28.06.1985 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_127. – Загл. с екрана.

³ Кулагін Н. И. Обеспечение прав потерпевших на стадии предварительного расследования должно быть реальным / Н. И. Кулагін, В. А. Булатов // Проблемы состязательного правосудия: сб. науч. тр. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. – С. 62-73.

⁴ Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України: [монографія] / А. В. Лапкін. – Х.: Право, 2012. – С. 166-167.

Як показують статистичні дані слідчої та судової практики, частка злочинів, що посягають на майнові права громадян, на конституційне право власності, є домінантною в структурі злочинності в нашій державі¹. Саме тому забезпечення майнових прав потерпілого, забезпечення гарантування відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному провадженні є на сьогодні досить актуальним завданням, що вимагає серйозного та виваженого підходу до його вирішення з боку тих органів, які зобов'язані здійснювати відповідну діяльність та здійснювати її ефективно.

Закономірною, що КПК як одне з основних закріпив право потерпілого в кримінальному провадженні на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом (п. 10 ч. 1 ст. 56).

Як відомо, одним із дієвих засобів відшкодування шкоди в кримінальному провадженні є інститут цивільного позову. В. Т. Нор цілком слушно зазначає, що відновлення порушеної злочином майнової сфери потерпілих, захист їхніх немайнових прав за рахунок матеріальних і фізичних можливостей винних – це один із найбільш дієвих засобів боротьби зі злочинністю, у якому органічно поєднано приватні й публічні інтереси². Пред'явлення та розгляд цивільного позову, як зазначається в літературі, є усталеним шляхом відшкодування заподіяної злочинном шкоди в кримінальному процесі України. Цілий комплекс пов'язаних із цим питань регулюється правовим інститутом цивільного позову в кримінальному провадженні та участі в кримінальному процесі цивільного позивача³. У рамках цього дослідження розглянемо лише окремі аспекти діяльності суду першої інстанції по забезпеченню реалізації права особи на пред'явлення цивільного позову в кримінальному судовому провадженні. При цьому слід мати на увазі, що хоча потерпілий і цивільний

¹ Так, наприклад, дані судової статистики за 2012 рік свідчать про те, що серед кримінальних справ, як і раніше, переважають злочини проти власності – 45 відсотків від загального обсягу справ. У 2012 році потерпіло від злочинів 126,7 тис. фізичних осіб. Основну частину становлять особи, яким завдано матеріальної та моральної шкоди – 106,3 тис. або 84 відсотки. Сума матеріальних збитків та моральної шкоди, установлених судом за вироками, що набрали та не набрали законної сили, у 2012 році становить 2572,5 млн. грн., у тому числі фізичним особам – 1192,7 млн. грн. Див.: Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2012 році [Електронний ресурс]. – С. 10 // Дані з офіційного веб-порталу “Судова влада України”. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/userfiles/Od%202012.doc>. – Загол. з екрану.

² Нор В. Т. Діяльність органів досудового розслідування щодо захисту майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих від злочину / В. Т. Нор // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Т. 5. Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні. – Х.: Право, 2008. – С. 470.

³ Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України : монографія. – Х.: Право, 2012. – С. 170-171.

позивач є різними суб'єктами кримінального провадження, однак у рамках нашого дослідження будемо послуговуватися тією тезою, обґрунтованою дослідниками цієї проблематики, що питання щодо забезпечення прав і законних інтересів цивільного позивача має розглядатися в контексті забезпечення прав потерпілого. І що фактично за змістом поняття "цивільний позивач" відрізняється від поняття "потерпілий" у кримінальному процесі лише тим, що перший пред'явив вимогу про відшкодування заподіяної йому кримінальним правопорушенням шкоди¹. На це, зокрема, указують і положення КПК: цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені пим Кодексом для потерпілого, у частині, що стосується цивільного позову (ч. 3 ст. 61).

Так, відповідно до ч. 2 ст. 127 КПК шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно-небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. Отже, як уже зазначалося, цивільний позов можна вважати одним із найбільш ефективних засобів захисту майнових прав потерпілих у кримінальному судочинстві²; цей інститут є майже єдиною й більш-менш урегульованою формою захисту порушених злочином майнових прав³. Однак, незважаючи на це, з набуттям чинності новим КПК питання удосконалення правового регулювання інституту цивільного позову в кримінальному провадженні набуває особливої актуальності.

КПК надає право особі, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно-небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов (ч. 1 ст. 128). Особливого значення та актуальності в теорії та ще більше – на практиці, при цьому, урахуваючи ось таке законодавче формулювання відповідного правоположення, набуває саме момент, до якого можна пред'явити цивільний позов у кримінальному провадженні, тобто реалізувати своє право, зокрема: "до початку судового

¹ Божьев В. Предпосылки обеспечения интересов потерпевшего в уголовном процессе / В. Божьев // Законность. – 2005. – № 11. – С. 7; Леви А. А. Особенности предварительного расследования преступлений, осуществляемого с участием адвоката / А. А. Леви, М. В. Игнатьева, Е. И. Капица. – М.: Юрлитинформ, 2003. – С. 78; Рыжаков А. П. Уголовный процесс: учеб. для вузов / А. П. Рыжаков. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Норма, 2004. – С. 135. Див. також на підтвердження цієї позиції: Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України: [монографія] / А. В. Лапкін. – Х.: Право, 2012. – С. 171.

² Смирнова О. В. Роль прокурора в забезпеченні имущественных прав потерпевшего / О. В. Смирнова // Роль прокуратури в забезпеченні прав і законних інтересів жертв преступлений: материалы междунар. семинара (6-7 окт. 2003 г.). – М., 2004. – С. 67.

³ Корякін Р. В. Реституція у сучасному кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р. В. Корякін; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – С. 8.

розгляду". Виходячи із подальшого аналізу норм КПК, що врегульовує питання початку судового розгляду, можна вказати на таку проблему.

Говорячи про поняття "судовий розгляд", що використовується в КПК, здається, що стосовно нього законодавець є не зовсім послідовним. Так, відповідно до ч. 1 ст. 316 КПК після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду; а відповідно до ч. 2 ст. 318 КПК судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні. Іншими словами, як зазначає В. Т. Маляренко, судовий розгляд кримінального провадження здійснюється шляхом проведення судового засідання¹. Як зазначають науковці в галузі цивільного процесу, судові засідання є зовнішньою формою здійснення стадії судового розгляду². Виходячи з цього, можна сказати, що стадія судового розгляду кримінального провадження розпочинається з моменту, коли голова суду відкриває судові засідання й оголошує про *розгляд* відповідного кримінального провадження у призначений для *судового розгляду* (курсив мій. – О. П.) час (ч. 1 ст. 342 КПК). Однак, натомість у ч. 1 ст. 347 КПК зазначено, що тільки після закінчення підготовчих дій (що здійснюються тільки після відкриття судового засідання, а отже – після початку судового розгляду. – О. П.) голова суду оголошує про *початок судового розгляду* (курсив мій. – О. П.). У розвиток цього положення в ч. 2 ст. 347 КПК указується, що судовий розгляд починається з оголошення прокурором обвинувального акта. Це наводить на роздуми про те, з якого ж моменту починається судовий розгляд: можна припустити, що: а) з моменту відкриття судового засідання (ст. 342 КПК) або ж б) з оголошення головою суду про початок судового розгляду та оголошення прокурором обвинувального акта (ст. 347 КПК). А це, у свою чергу, безпосередньо впливає на можливість потім реалізувати своє право пред'явити цивільний позов, оскільки йдеться про різні структурні етапи (частини) стадії судового розгляду³.

¹ Маляренко В. Т. Стаття 318. Строки і загальний порядок судового розгляду / В. Т. Маляренко // Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 2 / [Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – С. 22.

² Мамницький В. Ю. Поняття та значення судового розгляду / В. Ю. Мамницький // Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 588.

³ Детальніше про проблему структури (системи етапів) стадії судового розгляду див.: Панасюк О. А. Система стадії судового розгляду як основа для класифікації повноважень суду першої інстанції в кримінальному провадженні / О. А. Панасюк // Актуальні проблеми права: теорія і практика. Збірник наукових праць. – 2013 – № 26. – Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – С. 430-442.

У контексті вищевикладених роздумів виникає питання про те, до якого моменту потерпілий має право пред'явити цивільний позов у кримінальному провадженні. І чи повинен у зв'язку з цим суд або задовольнити його, або ж, відповідно, залишити без розгляду, якщо цей позов буде пред'явлений, наприклад, після відкриття судового засідання (ч. 1 ст. 342 КПК), але до закінчення підготовчих дій і оголошення головою суду про початок судового розгляду (ч. 1 ст. 347 КПК). До речі, Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року (далі – КПК 1960 року) передбачав можливість пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі й під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства (ч. 3 ст. 28 КПК 1960 року). З цього приводу В. Т. Нор зазначає, що КПК, отже, змінив часові межі пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні. Тому цивільний позов у кримінальному провадженні може бути пред'явлено лише на двох стадіях: під час досудового розслідування кримінального правопорушення, а також під час підготовчого судового засідання. У разі пред'явлення цивільного позову під час судового розгляду кримінальної справи суд залишає позов без розгляду, що не позбавляє особу права пред'явити той же позов у порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК). Такий підхід урегулювання меж пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні необхідно визнати, на думку В. Т. Нора, цілком слушним, оскільки він позбавляє суд необхідності відволікатися від вирішення основного питання кримінального провадження – винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення¹. Однак убачається, що є всі підстави припустити, що такий формальний підхід буде звужувати право особи пред'явити цивільний позов у кримінальному провадженні та, відповідно, право на відшкодування шкоди та справедливе поновлення у правах.

Тому, вирішуючи цю законодавчу колізію, суд повинен плумачити відповідні норми КПК, виходячи із забезпечення відповідних прав потерпілого. Адже, як слушно зазначає О. В. Капліна, урахування пріоритетності захисту прав і свобод людини, залученої у сферу кримінального судочинства, а також основних засад кримінального судочинства та норм моралі є особливістю правозастосовного плумачення норм кримінально-процесуального права². Отже, забезпечення прав потерпілого в кримінальному провадженні має

¹ Нор В. Т. Стаття 128. Цивільний позов у кримінальному провадженні / В. Т. Нор // Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : [у 2 т.]. – Т. 1. – [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – С. 353.

² Капліна О. В. Правозастосовне плумачення судом норм кримінально-процесуального права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Капліна. – Х., 2009. – С. 30.

бути (поряд з іншими завданнями) пріоритетом у діяльності суду при здійсненні ним своїх повноважень.

Якщо цивільний позов буде подано після початку стадії судового розгляду (тобто після відкриття судового засідання головою суду і оголошення ним про розгляд відповідного кримінального провадження), але до моменту оголошення головою суду про початок судового розгляду та оголошення прокурором обвинувального акта, то в такому разі, як убачається, суд зобов'язаний прийняти такий цивільний позов до розгляду й не має права залишити його без розгляду виключно з мотивів подання його в неналежній стадії кримінального провадження. З цього приводу, звичайно, має сказати ще своє слово законодавець, однак допоки існує така законодавча невизначеність, то вважаємо, що найбільш доцільним для правозастосовника має бути вирішення означеної проблеми саме таким чином. У цьому контексті цілком слушною видається позиція дослідників, які зазначають, що розв'язання проблеми відшкодування потерпілому кримінальним правопорушенням шкоди потребує концептуальної єдності законодавчої регламентації цих питань та створення належного організаційного механізму¹.

З викладеного вище слідує закономірний висновок про те, що саме від прийнятого судом рішення, від реалізації ним своїх дискреційних повноважень (тобто можливості судом за власним розсудом обрати той чи інший варіант поведінки), буде безпосередньо залежати й можливість потерпілим реалізувати надане йому законом право на відшкодування шкоди в кримінальному провадженні, зокрема й шляхом пред'явлення цивільного позову, а також заявлення інших, пов'язаних із ним клопотань, що забезпечило б і законні інтереси потерпілого в кримінальному провадженні.

УДК 343.9:343.76

М.М. Ромашова

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА ШЛЯХОМ ПІДПАЛУ

Повноцінна характеристика умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу потребує врахування низки власне кримінологічних елементів, серед яких кількісно-якісні показники умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу, характеристика особи злочинця, що вчиняє умисне знищення або пошкодження майна шляхом підпалу, причини і умови умисного знищення або пошкодження майна шляхом підпалу.

Ключові слова: *показники, умисне знищення, умисне пошкодження, майно, підпал, структура, динаміка, географія злочинності.*

¹ Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України: [монографія] / А. В. Лапкін. – Х.: Право, 2012. – С. 185.